

MI FÁN TEREM A FŐNÉV + IGE SZERKEZET?*

VINCZE VERONIKA

1. Bevezetés

A dolgozatban a puszta köznév + ige felépítésű szerkezetek egy altípusát vizsgáljuk. E szerkezetek hasonló felépítésűek, ám valójában nem alkotnak egységes kategóriát a kompozicionalitás szempontjából: a produktív puszta főnév + ige komplexumok (*újságot olvas*) és az idiomatikus kifejezések (*csütörtököt mond*) mellett létezik egy harmadik kategória is, amelyet olyan kifejezések képviselnek, amelyek jelentése nem teljesen kompozicionális, így azt meg kell adni a lexikonban (*döntést hoz*). A dolgozatban – Langer (2004) nyomán – e szerkezeteknek egy jellemző szemantikai tulajdonságát kiemelve „félíg kompozicionális” szerkezetekként fogunk hivatkozni rájuk.

A dolgozat célja, hogy bemutassa és összehasonlítsa a szerkezetek lehetséges szintaktikai elemzéseit közvetlen összetevős és függőségi keretben, különös figyelmet fordítva a vonzatkeretre.

A dolgozat felépítése a következő. Először a félíg kompozicionális szerkezetek szintaktikai jellemzését tekintjük át, majd a vonzatkeret kapcsán felmerülő általános kérdéseket tárgyaljuk. Ezt követi a félíg kompozicionális szerkezetek generatív keretben adott elemzéseinek ismertetése, ezután pedig egy függőségi modellben adott elemzést mutatunk be. A dolgozat a tárgyalat elemzések összevetésével és néhány jövőbeli feladat felvázolásával zárul.

2. A szerkezetek jellemzése

Komlósy (1992) a félíg kompozicionális szerkezeteket a puszta köznév + ige szerkezetek között tárgyalja. Véleménye szerint az igekező + ige séma nyújt mintát az igekezőtlen ige + vonzat felépítésű idiómák létrejöttéhez (például *csütörtököt mond, törbe csal*), mivel a kétféle szerkezet szintaktikai viselkedése hasonló. Szintén az igekezőhöz hasonló szintaktikai viselkedést mutató elemek közé sorolja a főnév + ige szerkezetek főnévi komponensét. Magukat a félíg kompozicionális szerkezeteket pedig idiomaszerű kifejezéseknek

* Ezúton fejezem ki köszönetemet a névtelen lektornak és témavezetőmnek, Bibok Károlynak a dolgozathoz fűzött értékes megjegyzéseikért, hasznos tanácsaikért. Az esetleges tévedésekért azonban csakis engem terhel a felelősség.

tekinti, hiszen bár azonos felépítésűek az előbb említett idiómákkal, szemantikailag bizonyos fokig őrzik az alkotóelemek jelentését.

A szerkezet két komponense között nincs teljes értékű régens-vonzat viszony, hiszen a szintaktikailag alárendelt tag (a főnévi komponens) nem referáló kifejezés, és szemantikailag semmiképpen sem alárendelt a fejnek, hiszen a szintaktikailag alárendelt tag szemantikailag a szintaktikai fej fölül van rendelve: a szintaxis szempontjából alárendelt tag szemantikai argumentumként veszi fel a fejet, így egy újabb függvénykifejezés jön létre,¹ amely szemantikailag szoros egységet alkot. Ezt az is mutatja, hogy egy hangsúly esik az egész szerkezetre.

A szerkezet szemantikai központja a vonzat formájú névszó, míg a régensként szereplő ige pusztán a szerkezet igeiségéért felelős.² Amennyiben a szerkezetnek van bővítménye, az szintaktikailag az igehez, szemantikailag pedig a névszóhoz tartozik.

Ami az igei komponens szófaji besorolását illeti, Keszler Borbála (1992) szerint a funkcióigék átmeneti kategóriát képeznek a valódi igék és a segédigék között. Lengyel Klára (1999, 2000) szintén a segédigékhez hasonlatosnak tartja a funkcióigéket, egész pontosan a mondatrészeremtő segédigékhez hasonlítja őket, amelyek összetett állítmányban szerepelnek. A szerkezet igei komponense teszi képessé a főnevet arra, hogy állítmányi szerepet töltsön be, így a kopulára (vagyis a mondatrészeremtő segédigére) emlékeztet, azaz az *ügyes* melléknév mellett szereplő létigéhez (*ügyes volt*) hasonló funkciót teljesít a *végez* igei komponens a *javítást végez* szókapcsolatban. Bizonyos vonatkozásokban azonban eltérnek egymástól, hiszen amíg a kopula ragtalan (alanyesetű) névszóhoz kapcsolódik (*ügyes*), addig az igei komponens ragos névszóval (*javítást*) tartozik össze,³ amely eredetileg vonzata volt az igeének. Az igei komponens azonban – az igezőtőhöz hasonló viselkedést mutató névszó mellett megjelenő igékhez hasonlóan (Komlósy 1992) – nem szerepelhet önállóan a mondatban állítmányként, csak a névszóval együtt lehet a predikátum része, a főnévi komponens és az ige tehát együtt alkotja a mondat

¹ A szerkezetet lexikai függvényekkel modellezve (lásd például Mel'čuk et al. 1995) azonban azt látjuk, hogy a főnév veszi fel argumentumként az igt: **Oper**₁ (*parancs*) = [~ot] *ad* (vö. 5.).

² Apresjan (2004) véleménye szerint azonban az igei komponens is rendelkezik jelentéstartalommal.

³ Lengyel (1999, 2000) figyelmen kívül hagyja az *alkalom nyílik, lehetőség adódik* típusú szerkezeteket, melyekben a főnévi komponens alanyesetben fordul elő. Ettől függetlenül – véleményünk szerint – ezek is félig kompozicionális szerkezetek.

állítmányát. Emiatt a szerkezet elemzésekor általában szorosabb szintaktikai kapcsolatot tételeznek fel az igei és a főnévi komponens között, mint az ige és egyéb vonzatai között (vö. 4.3. rész).

3. Vonzatkeret

A félig kompozicionális szerkezetek vonzatkeretének vizsgálata két szempontból is különös figyelmet érdemel: a szerkezet vonzatainak a főnévi és igei komponens közti elosztása, illetve a szerkezet és igei variánsa vonzatkeretének összevetése szempontjából.

Vizsgáljuk meg először a szerkezet vonzatai elosztásának kérdését! A szerkezet mellett előforduló vonzatok elvben lehetnek az ige és a főnév vonzatai is. Tekintsük példaként a *parancsot ad vkinek vmire* szerkezetet. A szerkezet két vonzattal rendelkezik: *vkinek* és *vmire*. Ha külön-külön megvizsgáljuk a szerkezet alkotóelemeit, a következőket látjuk: az ige (*ad*) két vonzattal rendelkezik eredetileg (*vkinek vmit*), míg a főnévi komponens (*parancs*) egy vonzattal bír (*vmire*). Mivel a szerkezeten belül a főnévi komponens tárgyasetben áll, ez ki is tölti az *ad* ige tárgyi pozícióját. A szerkezet alkotóelemeinek eredeti vonzatait tekintve tehát feltételezhető, hogy a szerkezet vonzatai közül a *vmire* a főnévi komponenssel, míg a *vkinek* az igei komponenssel áll szorosabb összefüggésben.

A szakirodalomban azonban vitatott kérdés, hogy a vonzatokat el kell-e osztani az ige és a főnév között (az argumentumok megosztásáról lásd Meyers et al. 2004), és ha igen, milyen módon (Alonso Ramos 2007).

Meyers et al. (2004) szerint a félig kompozicionális szerkezetekben szereplő igék legalább két argumentummal rendelkeznek (NP₁ és XP₁), ahol XP₁ NP₁ fejének egy argumentuma. Például a *John took a walk* 'John sétát tett' mondatban az ige (*took*) egyik argumentumát (*John*) megosztja a másik argumentumával (*walk*), azaz John egyidejűleg az igei és a főnévi komponens argumentuma is. Az argumentum meg van osztva egy magasabb szintű predikátum (P₁) és egy alacsonyabb szintű predikátum (P₂) között oly módon, hogy P₁ argumentuma az a frázis, melynek P₂ a feje. A szerzők különbséget tesznek az emelő igékhez (raising verbs), illetve a kontroll igékhez (control verbs) hasonló félig kompozicionális szerkezetek között. Az emelő igékhez hasonló szerkezetekben P₁ pusztán csak a modalitásért, időért stb. felelős jegyeket hordozza, azonban szemantikailag üresnek tekintendő. A magasabb szintű predikátum és a megosztott argumentum viszonya csak felszíni, nem pedig szemantikai. Ezzel szemben a kontroll igékhez hasonló szerkezetekben

az ige szemantikai szereppel látja el a megosztott argumentumot. Így a *John made an attack* 'John megtámadott (vkít)' mondatban *John* csak a TÁMADÓ szereppel bír, míg a *John attempted an attack* 'John támadást kísérelt meg' szerkezetben TÁMADÓ és PRÓBÁLKOZÓ is. Bizonyos esetekben azonban nem lehet egyértelműen eldönteni, hogy a szerkezet a kontroll vagy az emelő igékhez hasonlít, például a *John gave them a standing ovation* 'John állva tapsolt nekik' mondatban kérdéses, hogy John rendelkezik-e az ADÓ szereppel. A szerzők elemzésükben csak az alanyi szerepű argumentumokat tárgyalják, azonban feltételezhető, hogy elképzelésük szerint az egyéb vonzatok megosztása is hasonló módon történik.

Alonso Ramos (1998) a főnévi komponens szemantikai argumentumainak elosztására tendenciákat feltételez, melyeket az 5.2. részben mutatunk be részletesen.

A szerkezet és igei variánsának vonzatkerete időnként megegyezik (*döntést hoz vmiről – dönt vmiről*), máskor eltér egymástól (*tanácsot ad vkinek – tanácsol vkinek vmit*). Mivel a szerkezet főnévi komponense és az igei variáns igen gyakran azonos töre vezethető vissza, a szintaktikai elemzésnek a két elem közötti esetleges levezetettségről is számot kell adnia, továbbá a vonzatkeret-változásokat is követnie kell.

4. Generatív nyelvtani elemzések

Ebben a részben a félig kompozicionális szerkezetekre adott néhány generatív nyelvtani elemzést ismertetünk és hasonlítunk össze.

4.1. Az eddig javasolt elemzések

Gracia i Sole (1986) komplex predikátumként elemzi a szerkezeteket:

- (1) $[_{VP} [_v [V + N(P)] \dots] \dots]$

A V^1 -t tehát egy igei fej és egy NP vagy egy főnévi fej (N) alkotja együttesen.

Kiefer és Ladányi (2000) elemzése az igemódosítóval rendelkező igei szerkezetekről hasonlít az előzőhöz, ők komplex igét feltételeznek a következő szerkezettel:

- (2) $[_{V^0} [X^0 + V^0]]$

Itt tehát az igei fejen (V^0) belül található egy igei fej és egy másik fej – a félig kompozicionális szerkezetek esetében főnévi fejről van szó, így tehát ebben az elemzésben a szerkezet a következő struktúrával bír:

(3) [v^0 [$N^0 + V^0$]]

Grimshaw és Mester (1988) a japánban vizsgálja a félig kompozicionális szerkezeteket. Elemzésükben a szerkezetekben az igei komponensek szemantikailag nem teljes értékűek: nincs fonológiai formájuk, vagy ha testesek, pusztán az idő és egyeztetés morfémaikat hordozzák. A vonzatok elosztása az argumentumtranszfer segítségével történik: a főnév szemantikai argumentumai az ige melletti pozíciókban jelennek meg a következőképpen. Mivel az ige szemantikailag nem teljes értékű, üres az argumentumszerkezete, így nem tud szemantikai szerepeket adni. A szerkezetben megjelenő vonzatokat így a főnévi komponens argumentumszerkezete engedélyezi. Az argumentumtranszferre a következő három megszorítást adják:

- az alany mellett legalább egy argumentumnak az NP-n kívül kell elhelyezkednie;
- az alany mindig az NP-n kívül található;
- amennyiben a főnévi komponens Téma és Cél szerepet oszt ki, és a Téma az NP-n kívül található, akkor a Cél is kötelezően az NP-n kívül helyezkedik el.

A fentiek illusztrálására álljon itt egy példa a *suru* 'tesz' igével:

- (4) *John-wa murabito-ni* [[*ookami-ga kuru-to*]-*no*
 János-TOPIK falubeli-DAT farkas-NOM jön-COMP-GEN
keikoku]-*o shita.*
 figyelmeztetés-ACC tesz
 'János figyelmeztette a falubelieket, hogy jön a farkas.'

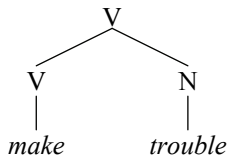
Az argumentumtranszfer a következőképpen zajlik:

- (5) *keikoku* (Ágens, Cél, Téma) + *suru* () <ACC> → *keikoku* (Téma) + *suru* (Ágens, Cél)

Az argumentumtranszfer eredményeképpen a főnévi komponens szemantikai argumentumai az ige komplementum pozícióiban jelennek meg.

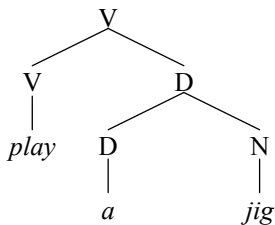
Hale és Keyser (2002) az angol V+N szerkezetnek a következő elemzést tulajdonítja:

(6) *make trouble* – tesz zavar – 'bajt kever'

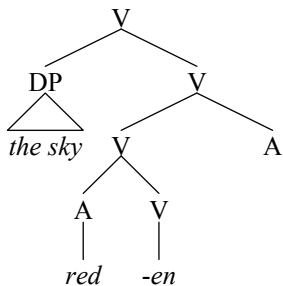
Eszerint egy igei és egy főnévi fej alkot egy igei fejet. Amennyiben a főnévi komponensnek névelője van, a szerkezet a következőképpen épül fel:

(7) *play a jig* – játszik egy tánc – 'táncot jár'

Az unergatív igék levezetése szerintük úgy valósul meg, hogy a tranzitív ige tárgya/komplementuma inkorporálódik egy absztrakt igei fejbe. Az igei fejben bizonyos esetekben képző is található. Az alábbi példában a *red* eredetileg az ige komplementuma volt, de inkorporálódott az igei fejbe, ahol összeolvadt az *-en* igeképzővel. A *The sky reddened* mondat levezetése tehát az alábbi (az időjelet figyelmen kívül hagyva):

(8) *The sky reddened.* – 'Az ég elvörösödött.'

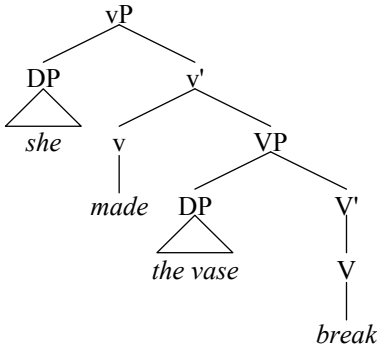

Az A komplementumpozícióból a *red* tő átkerül az igei fejbe, ahol összeolvad az *-en* képzővel, létrehozva a *redden* alakot.

4.2. Egy lehetséges elemzés

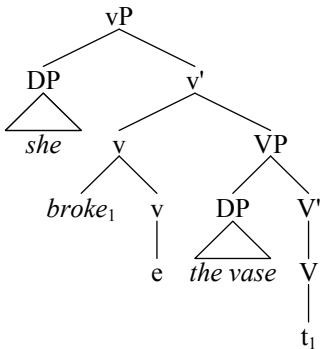
Az elemzés kiindulópontjaként tekintünk az angol műveltető szerkezetet. A két VP-héjat feltételező elemzés (Newson et al. 2006, Radford 1994) alapján az alábbi szerkezet tulajdonítható neki:

(9) *She made the vase break.* – ő tette a váza török – 'Eltörte a vázát.'

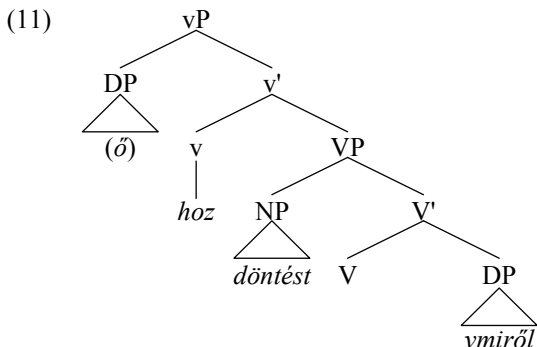

A műveltető ige (funkcióige) a v pozíció alatt, a főige pedig a V pozíció alatt található. Amennyiben a funkcióige hiányzik a mondatból, a főige felmozog a v pozícióba, ahol is összeolvad a láthatatlan (e-vel jelölt) funkcióíggével:

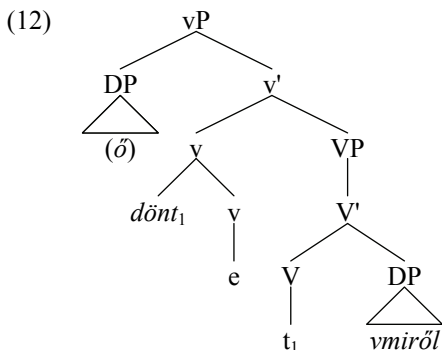
(10) *She broke the vase.* – ő törte a váza – 'Eltörte a vázát.'

A fentieket a magyar félig kompozicionális szerkezetekre alkalmazva a következő szerkezetet feltételezhetjük számukra:

Ez esetben a *hoz* igei komponens a *v* pozícióban található, más igei elem pedig – látszólag – nincs a mondatban. A szerkezet igei variánsa az alábbiak szerint ábrázolható:

A *dönt* mint főige a *V* alatt generálódik, de felmozog a *v*-be. Még eredeti pozíciójában (*V*-ben) tematikus szerepet ad a *DP*-nek (*vmiről*).

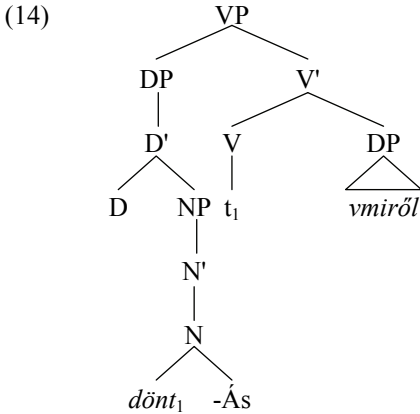
Ezzel a megközelítéssel szemben azonban több probléma is felmerül. Egyfelől (11)-ben a főige pozíciója kitöltetlen, azaz a *V* pozíció üres. Emiatt a tematikus szerepek kiosztása nehézségekbe ütközik: sem a *döntést*, sem a *vmiről* nem tud tematikus szerepet kapni, mivel a fej pozíció nincs kitöltve.

A fenti problémák megoldására a morfológiát hívhatjuk segítségül. Vegyük észre, hogy a *döntést hoz* szerkezetben ugyanúgy jelen van a *dönt* tő, mint az

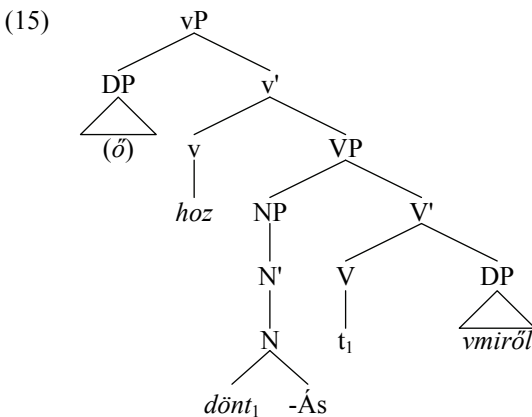
igei variánsban: a szerkezet főnévi komponense szintén ezt a tövet tartalmazza. A morfológia szintjén tehát a *dönt* többől deverbális képzéssel jön létre a *döntés*:

(13) [*dönt*]_V + *Ás* → [*döntés*]_N

A *döntés vmiről* szerkezet szintaktikailag az alábbi módon ábrázolható:

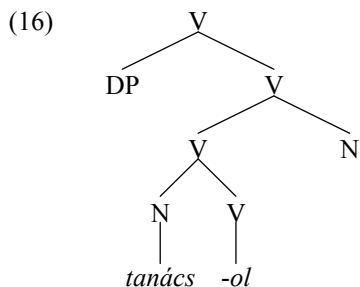

A *dönt* fő eredetileg a V pozícióban található, innen mozog az NP fejébe, ahol egyesül az *-Ás* főnévképzővel. A *dönt* eredeti vonzata (*vmiről*) változatlanul megmarad a főnév mellett is. Ezek alapján a *döntést hoz* félig kompozicionális szerkezetnek a (15)-ös szintaktikai szerkezet tulajdonítható:

A szerkezetben tehát a *dönt* tő a V pozícióból mozog az *-ás* képzőt tartalmazó N-be, ahol is egyesül a főnévképzővel, létrehozva ezzel a félig kompozicionális szerkezet főnévi komponensét. A *v* pozíciót pedig az igei komponens foglalja el. Ez a levezetés képes magyarázatot adni egyfelől a deverbális főnévi komponens létrejöttére, másfelől az igei variáns és a szerkezet azonos vonzatkeretére is.

Ha azonban az igei variáns képződik a főnévi komponensből (például *tanácsot ad – tanácsol*), akkor a fenti levezetés nem állja meg a helyét, ugyanis nem tudjuk igéből származtatni a főnévi komponens, így a szerkezet vonzatai tematikus szerepének eredete is kérdéses. Ezek az esetek a Hale és Keyser-féle levezetésben így elemezhetők (a *redden* példájához hasonlóan):

Ebben a példában a *tanács* eredetileg az ige komplementuma volt, azonban az igei fejbe mozgott, és egyesült az igeképzővel.

Ha összehasonlítjuk a Hale és Keyser (2002) alapján, valamint a Radford (1994) és Newson et al. (2006) alapján készült elemzéseket, a következőket állapíthatjuk meg. Hale és Keyser (2002) szerint a főnév + ige szerkezet lexikális behelyettesítés eredménye, és a főnévből képzett igei variánsok esetét tekintik levezetettnek. Ezzel szemben a Radford (1994) és Newson et al. (2006) alapján készült elemzés a deverbális főnévi komponens tartalmazó szerkezeteket ábrázolja megfelelően, viszont a főnévből képzett igei variáns problémájára nem nyújt megnyugtató megoldást. Úgy tűnik tehát, hogy a két-féle szerkezetet nem lehetséges egységesen kezelni, és külön-külön elemzést igényelnek, a jelenség azonban mindenképpen további vizsgálatokat érdemel.

4.3. Vonzatkeret

Az elemzések összevetéséből az igei variáns és a szerkezet közti vonzatkeret-alternációra nézve az alábbiak szűrhetők le. Amennyiben a főnév + ige szerkezet vonzatkerete megegyezik az igei variánséval, a Radford (1994) és

Newson et al. (2006) alapján készült elemzés képes ezt megmagyarázni (lásd a (15)-ös elemzést). Ha eltér a szerkezet és az igei variáns vonzatkerete, akkor több eset is lehetséges. Egyrészt bizonyos esetekben az igei variáns két vonzata „összevonódik” egy kétargumentumú névutóvá (a *között* argumentuma lehet két koordinált DP, vö. Tóth 2007): így például a *megkülönbözteti x-et y-tól* két vonzata a *különbséget tesz x és y között* szerkezetben már egy PP-n belül jelenik meg.⁴

Más esetekben viszont más vonzatok fordulnak elő a félig kompozicionális szerkezet és az igei variáns között, a *büntetést ad vkinek – megbünteti vkit vmivel* példában az igei variáns mellett előforduló tárgyi (*vkit*) pozícióban levő szereplő egyértelműen azonosítható a szerkezet részeshatározói (*vkinek*) pozícióját betöltő szereplővel. Emiatt azonos tematikus szerepük kell, hogy legyen, így a UTAH (Baker 1988) értelmében (azonos tematikus szerepet csak azonos szintaktikai pozícióban levő elemek kaphatnak) azonos szintaktikai pozícióban is kellene lenniük, az egyik azonban a VP Spec-jében található, a másik pedig a V melletti komplementum pozícióban. A megoldás abban rejlik, hogy a főnévi komponens (*büntetést*) nem tekintendő argumentumnak (vö. Komlósy 1992), csak „foglalja a helyet” a szerkezetben, így nem elérhető a tárgyi pozíció (VP Spec-je) a Páciens számára, ezért a következő foglalja el (V melletti komplementum), összhangban az esethierarchiával (Comrie 1976).

5. Függőségi nyelvtanok

A frázisstruktúra-nyelvtanokban a mondatok összetevői hierarchikus struktúrát alkotnak: konstituensfákká szerveződnek. Maguk a tagmondatok igékre, az igék vonzataira (ezek névszói szerkezetek) és egyéb alkotóelemekre bonthatók. A mondat szavai a konstituensfa levelein helyezkednek el, a fa egyéb csomópontjai absztrakt szerveződési egységeket jeleznek (frázisstruktúra-címkekkel ellátva).

A függőségifa-formátum ettől abban tér el, hogy a fában minden egyes csomópont a mondat egy szavának (vagy morfémájának) felel meg. A mondatfa csúcsán vagy egy mesterséges gyökérem, vagy pedig a főige található, amelynek alárendeltjei lesznek a mondatban előforduló szavak, vagyis a gyökérelemeden kívül (ha van) nem található absztrakt csomópontok a fában.

⁴ E példával kapcsolatban a levezetettség kérdése is felmerül, hiszen a főnévi komponens és az igei variáns is (melléknévből) képzett alak. E dolgozat keretei között azonban nem térünk ki ennek részletesebb vizsgálatára.

A mondatban minden egyes szó szigorúan egy másik szó alárendeltségében van: egy szónak csak egy fölrendeltje lehet, egy csomópont alá azonban tartozhat több szó is, például az ige csomópontja alá sorolható be az ige összes bővítménye. A függőségi fában szereplő csomópontok között többféle kapcsolat is lehetséges, ezeket általában különféle címkékkel látják el, amelyek a kapcsolat jellegére utalnak.

A függőségi nyelvtanok első képviselőjének Tesnière tekinthető, aki nyelv-tanában (Tesnière 1959) megveti a rendszer alapjait. Híres hasonlata szerint a mondatnak az ige a központi eleme, mely egész kis drámát fejez ki: a dráma szereplői az ige bővítményei, melyeket Tesnière aktánsoknak nevez. A mondatban így tehát alárendelt elemek és fölrendelt elemek szerveződnek egységbe.

Mel'čuk (1988, 2003) függőségi nyelvtana az Értelem – Szöveg Elméleten belül jött létre. Nála a függőségi viszony lineáris relációként jelenik meg a szavak között. Mélysztaktikai szinten 12 viszonytípust feltételez, ebből 6 az ige és különféle bővítményei (aktánsai) között létezik, a többi viszony pedig mellérendelést és különféle módosító szerepet jelez.

A magyar nyelvre alkalmazott függőségi nyelvtanokról Koutny és Wacha (1991), valamint Prószycki et al. (1989) nyújt áttekintést, illetve saját, morfémaalapú függőségi nyelvtanuk rövid vázlatát mutatják be. Modelljükben a függőségi fák alapelemei a morfémák, mivel agglutináló nyelvekben nem (csak) a szavak, hanem a morfémák (is) képesek a különböző grammatikai viszonyok kifejezésére. Ez a megoldás megkönnyíti a különböző típusú nyelvek függőségi fái közti leképezéseket, mert például az angol *may* segédige csomópontjának a magyar fában a *-hat* morféma csomópontja felel meg.

A félig kompozicionális szerkezetekre alkalmazott függőségi elemzést Alonso Ramos (1998, 2007) alapján ismertetjük. Elemzése az Értelem – Szöveg Elmélet keretében (lásd például Mel'čuk et al. 1995) íródott.

Az Értelem – Szöveg Modell reprezentációs szintekből tevődik össze. A szemantikai szintet kivéve mindegyik szint két alszintre (mély és felszíni) oszlik, így összesen hét reprezentációs szint létezik. Minden egyes szinten a mély alszint a szemantikai megkülönböztetésekre helyezi a hangsúlyt, a felszíni alszint pedig a formális különbségekre.

A mélysztaktikai reprezentációs szint függőségi faként jeleníti meg a mondat szintaktikai szerkezetét. A fa csúcsaiban általánosított lexémák találhatóak. Ezeknek négy fajtája létezik: (1) szemantikailag teljes értékű lexémák, (2) „fiktív” lexémák (ilyen például a határozatlan alanyt kifejező névmás

szimbóluma), (3) idiómák és (4) lexikai függvények. A fa élei mélyszintaktikai viszonyokat jelölnek, így a predikátum és aktánsai között levő viszonyokat (jelük római számok: I–VI), az attributív viszonyt (ATTR), amely a módosításokat jelzi, továbbá a mellérendelő viszonyt (COORD) és az appenditív viszonyt (APPEND) a mondat szerkezeten kívül elhelyezkedő elemek számára (például indulatszavak, megszólítások).

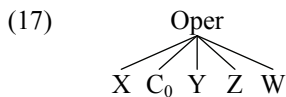
A felszíni szintaktikai reprezentációs szinten is függőségi fa található, ebben azonban már az adott nyelv összes olyan lexémája megjelenik, amely szerepel az adott kifejezésben. A fa élei pedig az adott nyelv szintaktikai viszonyait tükrözik.

A modellben a főnévi komponens és az ige közti viszonyt (többek között) az **Oper** lexikai függvény fejezi ki, melynek jelentése 'X-et tenni, X-szel bírni, vagy X állapotban lenni' (Apresjan 2004: 6). A mélyszintaktikai szinten a lexikai függvény áll az ige helyett, és a felszíni szintaktikai szinten helyettesíthető be a megfelelő lexikai egység (az igei komponens). Mélyszintaktikai szinten tehát a főnévnek (C_0) vannak argumentumai (illetve az elméleti keret terminológiájának megfelelően aktánsai).

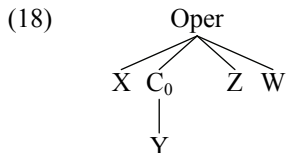
5.1. Az aktánsok elosztása a mélyszintaktikai szinten

Az aktánsok elosztása a mélyszintaktikai szinten az alábbiak szerint történhet. Amennyiben négy aktánsa van a kulcsszónak (a főnévi komponensnek), elméletben négyféleképpen valósulhat meg a vonzatok elosztása.

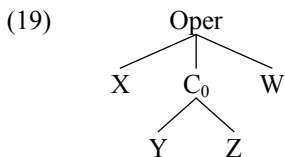
Először, előfordulhat, hogy mind a négy aktáns az igehez kapcsolódik:

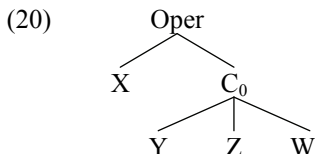
Másodszor, a kulcsszónak egy aktánsa van, a többi az igehez kapcsolódik:

Harmadszor, a kulcsszónak és az ige is két-két aktánsa van:

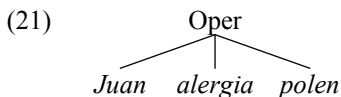

Negyedszer, az ígének egy, a kulcsszónak pedig három aktánsa van:

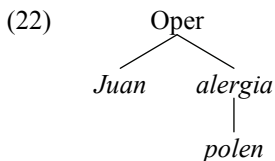

Amennyiben három aktánsa van a főnévnek, az alábbi két lehetőség valósulhat meg. A szemléltető példa a *Juan tiene alergia al polen* / *Juan sufre de alergia al polen* 'János allergiás a pollenre' mondat.

Az egyik esetben mindegyik aktáns az ige alá tartozik:

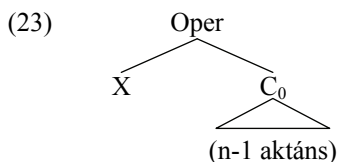

A másikban a *polen* 'pollen' az *alergiához* 'allergia' kapcsolódik:

A felszíni szintaktikai szinten azonban az **Oper** helyett már egy ige áll: ez a spanyolban a *tener* 'birtokol' vagy a *sufrir* 'szenved' lesz. A *tener* 3 aktánsal, a *sufrir* 2 aktánsal szerepelhet, ezért a felszíni szintaktikai szerkezet ennek függvényében alakul.

Mélyszintaktikai szinten azonban az elvi lehetőségek közül csak az egyik valósulhat meg: ezek alapján 2 aktánsa lesz az **Oper**-nek, mivel a *polen* és az **Oper** közti kapcsolat nem eléggé motivált (szemben a *polen* és *alergia* kapcsolattal, mivel a *polen* az *alergia* vonzataként fogható fel). Így a főnév + ige szerkezetek mélyszintaktikai reprezentációja (alap esetben) a következő lesz (C_0 a főnévi komponens, n az aktánsok száma):

5.2. Az aktánsok elosztása a felszíni szintaktikai szinten

Az ige és a főnév közti vonzatok elosztásáról a függőségi modellben adott elemzés keretében is számot adhatunk. Az aktánsok elosztására bizonyos tendenciák figyelhetők meg a spanyolban (Alonso Ramos 1998). A kiindulópont a főnév szemantikai aktánsainak száma, és ezek közül néhány átkerül az igehez az alábbi tendenciáknak megfelelően. A spanyol példák elemzésekor a magyar megfelelőikkel kapcsolatosan is teszünk néhány megjegyzést, hangsúlyozni kell azonban, hogy e tendenciák részletekbe menő vizsgálata a magyarban még ezután elvégzendő feladat.

Ha a főnévnek egy szemantikai aktánsa van, az igenek két aktánsa van a felszíni szintaktikai szerkezetben:

(24) *Juan a dado un paseo.*

'János sétát tett.'

A főnévi aktáns a felszíni szintaktikai szerkezetben alanyként jelenik meg (a magyarban is), az ige másik aktánsa pedig a főnévi komponens maga.

Ha a főnévnek két szemantikai aktánsa van, az első az ige alá tartozik (egész pontosan annak alanyaként funkcionál), a második lehet a főnév és az ige aktánsa is a felszíni szintaktikai szerkezetben. Az első esetben a főnév (*miedo* 'félelem') alá tartozik, melyhez a *de* prepozícióval kapcsolódik:

(25) *Juan tiene miedo de María.*

'János félelmet érez Mária iránt.'

A második esetben az igehez kapcsolódik, mégpedig *a* prepozícióval, ugyanakkor az igevel való kapcsolatot jelzi az is, hogy az ige előtt megjelenik a *le* névmás:

(26) *Juan le tiene miedo a María.*

'János félelmet érez Mária iránt.'⁵

⁵ A (26)-os példa a magyarban csak egyféleképpen szerepelhet, így nincs mód alternációra. A későbbi vizsgálatok azonban fényt deríthetnek ilyen jellegű eltérésekre más szerkezetek esetében is.

Ha a főnévnek három szemantikai aktánsa van, az első és a harmadik az ige alá tartozik, a második a főnévé a felszíni szintaktikai szerkezetben:

(27) *Juan ha hecho una oferta de dinero a María.*

'János pénzügyi ajánlatot tett Máriának.'

Az első aktáns az alany, a főnévhez kapcsolódó aktáns szintén *de* prepozícióval rendelkezik, a harmadik aktáns pedig *a* prepozícióval kapcsolódik az igéhez. (A magyarban a második aktáns jelzőként szerepel a főnév előtt.)

Ha a főnévnek négy szemantikai aktánsa van, az első, a harmadik és a negyedik az ige alá, a második a főnév alá tartozik a felszíni szintaktikai szerkezetben:

(28) *Por este coche, el secretario hizo un pago de cien mil pesetas a Juan.*

'Ezért az autóért a titkár százezer pesetát fizetett Jánosnak.'

Az első aktáns az alanyi pozíciót tölti ki, a második a főnévhez kapcsolódik *de* prepozícióval, a harmadik és a negyedik pedig az igéhez kapcsolódik *a*, illetve *por* prepozícióval. (A köznyelvi magyar fordítás nem tartalmaz félig kompozicionális szerkezetet, ha azonban mégis szeretnénk a mondatba illeszteni, akkor a stilisztikailag kifogásolható *Ezért az autóért a titkár százezer pesetas kifizetést eszközölt Jánosnak* mondatot kapjuk. Hasonlóan a három szemantikai aktáns esetéhez, itt is az látszik a magyarban, hogy a második aktáns jelzőként jelenik meg a főnévi komponens mellett.)

6. Az elemzések összehasonlítása

A dolgozatban a félig kompozicionális szerkezetek szintaktikai elemzéseit hasonlítottuk össze generatív és függőségi keretben különös figyelmet szentelve a vonzatkeret-alternáció, illetve az argumentumok / aktánsok elosztása kérdéseinek. Az elemzések összevetéséből az alábbiakra derült fény.

Az argumentumszerkezetre a legtöbb elemzés nagy figyelmet fordít. Grimshaw és Mester (1988) az argumentumtranszfer fogalmával (valamint annak szabályaival és megkötéseivel) magyarázza a főnév vonzatainak átkerülést az igére, Meyers et al. (2004) az „argumentumok megosztása” terminust használják, Alonso Ramos (1998) pedig jellemző tendenciákat állít fel az aktánsok eloszlására. Grimshaw és Mester (1988) elsődlegesen japán, Meyers et al. (2004) angol, míg Alonso Ramos (1998) spanyol példák vizsgálatára alapján jutott hasonló következtetésekre, így a jövőben érdemes lenne megnézni, hogy ezen eredmények miként alkalmazhatók a magyarra (akár együttesen, akár külön-külön).

Az igei variáns és a szerkezet közti vonzatalternációk egy részéről is számat lehet adni generatív keretben (lásd a 4.3. részt). Alonso Ramos (2007) ezt nem vizsgálta, azonban mindenképpen érdekes tanulságokkal szolgálhat a vonzatalternációk elemzése függőségi keretben is.

Az igei variáns, illetve a főnévi komponens levezettségét illetően az eltérő elemzések eltérő eredménnyel szolgálnak. A deverbális főnévi komponenset tartalmazó szerkezet levezethető az igei variánsból generatív keretben (lásd a 4.2. részt), míg Hale és Keyser (2002) a denominális képzett igei variánsokat vezeti le a főnévi komponensből; a két elemzés együttesen tehát magyarázza mindkét levezetettségi formát. A főnévi komponens és az igei variáns egymásból való levezethetőségét függőségi keretben még nem vizsgálták. A jövőben tehát ígéretes kutatási terület lehet ennek részletesebb elemzése, a magyarban erre a célra mindenképpen morfémaalapú függőségi nyelvtant érdemes alkalmazni (Koutny és Wacha 1991, Prószycki et al. 1989).

A különféle elméleti keretekben, illetve különféle elemzésekben elért eredményeket célszerű lenne összehangolni, illetve bizonyos megoldásokat átvenni a másik elméleti keretből. A frázisstruktúra-nyelvtanok és a függőségi nyelvtanok összehangolásának egy sikeres esetére mutat példát a Szeged Treebank adatbázis, amely eredetileg konstituensfákat tartalmazott, de ezek – bizonyos megszorításokkal – átalakíthatók függőségi fákká: az automatikus konverziót kézi ellenőrzési fázis követte (Alexin 2007, Vincze et al. 2010). Az argumentumtranszfer, illetve aktánsok / argumentumok el- és megosztásának szabályait és megszorításait (Grimshaw és Mester 1988, Meyers et al. 2004, Alonso Ramos 1998) pedig érdemes lenne közös nevezőre hozni, akár elméleti kerettől függetlenül is.

7. Összegzés

A dolgozatban a félig kompozicionális szerkezetek generatív és függőségi elemzéseit tekintettük át, különös tekintettel a vonzatkeret-alternációra, valamint a szerkezet és az igei variáns közti levezettség kérdésére. A különféle elemzések különféle jelenségekre képesek magyarázatot adni. A jövőben érdemes lenne összehangolni a különféle elemzések adta eredményeket, akár elméleti kerettől függetlenül is, illetve a más nyelvekre már elvégzett vizsgálatokat a magyar nyelvre is alkalmazni.

Hivatkozások

- Alexin Zoltán 2007. A frázisstrukturált Szeged Treebank átalakítása függőségi fa formátumra. In Tanács Attila – Csendes Dóra (szerk.) *V. Magyar Számítógépes Nyelvészeti Konferencia*. Szeged, Szegedi Tudományegyetem. 263–266.
- Alonso Ramos, Margarita 1998. *Étude sémantico-syntaxique des constructions à verbe supporte*. Thèse de doctorat. Montréal, Université de Montréal.
- Alonso Ramos, Margarita 2007. Towards the synthesis of support verb constructions. In Leo Wanner (szerk.) *Selected Lexical and Grammatical Issues in the Meaning-Text Theory. In Honour of Igor Mel'čuk*. Amsterdam / Philadelphia, Benjamins. 97–138.
- Apresjan, Juri D. 2004. O semantičeskoj nepustote i motivirovannosti glagol'nyx leksičeskix funkcij. *Voprosy jazykoznanija* 4: 3-18.
- Baker, Mark C. 1988. *Incorporation: A Theory of Grammatical Function Changing*. Chicago, Illinois, The University of Chicago Press.
- Comrie, Bernard 1976. The syntax of causative constructions: Cross-language similarities and divergences. In M. Shibatani (szerk.) *The Grammar of Causative Constructions: Syntax and Semantics, Vol. 6*. New York, Academic Press. 261–312.
- Gracia i Sole, Lluïsa 1986. *La teoria tematica*. Barcelona, Universitat Autònoma de Barcelona.
- Grimshaw, Jane – Armin Mester 1988. Light verbs and theta-marking. *Linguistic Inquiry* 19: 205–232.
- Hale, Kenneth – Samuel J. Keyser 2002. *Prolegomenon to a Theory of Argument Structure*. Cambridge (Mass.), MIT Press.
- Keszler Borbála 1992. A mai magyar nyelv szófaji rendszere. In Kozocsa Sándor Géza – Laczkó Krisztina (szerk.) *Emlékkönyv Rácz Endre hetvenedik születésnapjára*. Budapest. 131–139.
- Kiefer Ferenc – Ladányi Mária 2000. Az igekötők. In Kiefer Ferenc (szerk.) *Strukturális magyar nyelvtan. 3. Alaktan*. Budapest, Akadémiai Kiadó. 453–518.
- Komlósy András 1992. Régensek és vonzatok. In Kiefer Ferenc (szerk.) *Strukturális magyar nyelvtan 1. Mondattan*. Budapest, Akadémiai Kiadó. 299–527.
- Koutny Ilona – Wacha Balázs 1991. Magyar nyelvtan függőségi alapon. *Magyar Nyelv* 87/4: 393–404.

- Langer, Stefan. 2004. A linguistic test battery for support verb constructions. *Linguisticae Investigationes* 27/2: 171–184.
- Lengyel Klára 1999. A segédigék kérdéséhez. Válasz Uzonyi Kiss Judit és Tuba Márta cikkére. *Magyar Nyelvőr* 123: 116–129.
- Lengyel Klára 2000. A segédigék és származékaik. In Keszler Borbála (szerk.) *Magyar grammatika*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó. 252–256.
- Mel'čuk, Igor Aleksandrovich 1988. *Dependency Syntax: Theory and Practice*. Albany, NY, State University of New York Press.
- Mel'čuk, Igor 2003. Levels of dependency in linguistic description: concepts and problems. In Vilmos Ágel – Ludwig M. Eichinger – Hans Werner Eroms – Peter Hellwig – Hans Jürgen Heringer – Henning Lobin (szerk.) *Dependency and Valency. An International Handbook of Contemporary Research*, vol. 1. Berlin–New York, W. de Gruyter. 188–229.
- Mel'čuk, Igor – André Clas – Alain Polguère 1995. *Introduction à la lexicologie explicative et combinatoire*. Louvain-la-Neuve, Duculot.
- Meyers, Adam – Ruth Reeves – Catherine Macleod 2004. NP-external arguments: A study of argument sharing in English. In *Second ACL Workshop on Multiword Expressions: Integrating Processing*. 96–103.
- Newson, Mark – Marianna Hordós – Dániel Pap – Krisztina Szécsényi – Gabriella Tóth – Veronika Vincze 2006. *Basic English Syntax With Exercises*. Budapest, Bölcsész Konzorcium.
- Prószéky, Gábor – Ilona Koutny – Balázs Wacha. 1989. Dependency syntax of Hungarian. In Dan Maxwell – Klaus Schubert (szerk.) *Metataxis in Practice (Dependency Syntax for Multilingual Machine Translation)*. Dordrecht, Foris. 151–181.
- Radford, Andrew 1994. *Syntax: A Minimalist Introduction*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Tesnière, Lucien. 1959. *Éléments de syntaxe structurale*. Paris, Klincksieck.
- Tóth Csilla 2007. Kollektivitás és disztributivitás vizsgálata a magyar statikus helyhatározóragok és névutók körében. *Nyelvtudományi Közlemények* 104: 222–242.
- Vincze, Veronika – Dóra Szauter – Attila Almási – György Móra – Zoltán Alexin – János Csirik 2010. Hungarian Dependency Treebank. In *Proceedings of the Seventh Conference on International Language Resources and Evaluation (LREC'10)*. Valletta, Malta.